

Il-Malti – Lingua Punica jew Lingua Arabica?

*Aspetti tad-diskussjoni internazzjonali li kien hemm
lejn tmiem is-Seklu Tmintax u l-bidu tas-Seklu Dsatax.
(Bidla li seħħet fl-għarfiex ta' l-Ilsien Malti)*

*(KITBA TA' THOMAS FRELLER)
(MAQLUB GHALL-MALTI MINN ACHILLE MIZZI)*

It-tieni nofs tas-Seklu Tmintax ma kienx biss iż-żmien meta ġerti ċirkoli xjentifiċi u kulturali ta' l-Ewropa bdew jiżviluppaw interess qawwi f'dak kollu li kellu x'jaqsam ma' l-istorja u l-kultura tal-klassiċi Griegi u Rumani. Kien żmien ukoll meta tqanqal interess kbir fil-kultura u l-wirt orjentali u dak Għarbi. Dan l-interess u din il-ġibda kien min-naħha l-waħda interess estetiku u viżwali kif, per eżempju, jidher min-namra ġidida li kelhom l-Ewropej mal-hrejjef ta' l-Elf Lejl u Lejla. Jidher ukoll minn kemm-il darba naraw modi u l-bies orjentali fil-pitturi ta' Antoine Favray u ta' Francesco Guardi. Dan l-interess jidher ukoll minn ghadd ta' studji profondi dwar il-lingwistika u l-Istorja Għarbija - studji li ħargu l-aktar minn universitajiet fi Franza u fil-Ġermanja.

Ftit wara li seħħi dan l-izvilupp, tqanqal interess kbir fit-tiftix tan-nisel ta' l-Ilsien Malti. Fost il-ġgajta ta' studjuži li stħarrġu dan is-suggett kien hemm nies ta' isem bħall-orjentalista Franciż ta' fama Sylvestre de Sacy, il-filologista Friedrich Muenter kif ukoll il-lingwisti Germaniżi, Professur Johan Bellermann u Wilhelm Gesenius. Sa mis-Seklu Sittax, f'ħafna nhawi, l-Ilsien Malti kien beda jinteressa lil diversi storjografi, lingwisti u dilettanti ohra. Fl-1588, Hyeronimus Megiser, l-“Ordinarius Historiographicus” tas-Swabja kien gie Malta u ġabar bosta kliem u frażijiet Maltin. Wara, kien ippublika partijiet minn din il-lista fi ktieb li kien hareġ fl-1603 u li jgħib l-isem ta' “Thesaurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue” (Frankfurt a.M. 1603) kif ukoll fil-wisq magħruf xogħol tieghu “Propugnaculum Europae” (Ippubblikat Leipzig fl-1606, fl-1609, imbagħad wara fl-1610, kif ukoll fi Krakovja fl-1611). Fi studji li kitbu Albert Friggieri, William Cowen u Arnold Cassola, dawn ukoll jitkellmu b'aktar dettall dwar din il-lista u dwar il-konnessjoni li dan Megisar kella ma' Malta. Fl-1663 Sir Philip Skippon żar Malta u huwa wkoll ġabar diversi kliem u frażijiet Maltin. Iżda r-rakkont tal-vjagg tieghu ma ġiex ippublikat qabel l-1732 meta deher fiċ-“Churchill's travels”. Madankollu xi sentejn qabel, il-Franciż Thezan, li kien kavallier ta' l-Ordni ta' San Ĝwann,

kien ikkompila dizzjunarju sħiħ, iżda l-manoskrift ġie ppublikat reċentament minn Arnold Cassola fl-1992.

Sa dak iż-żmien, il-listi kollha kienu jikkonsistu l-aktar f'damma ta' kliem u ta' referenzi għall-istruttura grammatikali tal-Malti iżda fis-Seklu Tmintax kien beda joktor l-interess fit-tifx għall-għeruq ta' l-Ilsien Malti u l-istorja tiegħu. Il-professur tal-Grieg u ta' l-ilsna Orjentali fl-Universitāt ta' Giessen (Hessia - fil-Ġermanja), Johannes Heinrich Majus qatt ma kien ġie Malta. Issorsi principali tax-xogħol tiegħu "Specimen Linguae Punicae in Hodierna Melitensium Superstitis" li kien ġie ppubblikat għall-ewwel darba fl-1718 f'Marburg (bit-tieni edizzjoni b'għadd ta' xogħlijet oħra ppubblikati f'Lieden fl-1725) - kien ibbażat l-aktar fuq materjal li kien newwillu l-Ġiżwita Malti Ribier de Gattis. L-aktar minħabba fit-tieni edizzjoni li nhargħet f'Leiden fl-1725, ix-xogħol ta' Majus xtered u sar magħruf mill-istudjuži ta' l-ilsna klassici u orjentali kif ukoll minn bosta oħrajn li kienu jiddilettaw b'dawn is-suġġetti. Xogħol ieħor kbir li kien jittratta dwar il-Malti kien il-ktieb "Della Lingua Punica presentemente usata da Maltesi" (Ruma 1750) li kien ġie ppubblikat mill-istudjuž enċiklopediku Ĝħawdexi l-Kanonku Agius de Soldanis.

Fit-tieni nofs tas-seklu tmintax, ix-xogħlijet ta' Majus u ta' Agius de Soldanis f'daqqa waħda ġibdu fuqhom għajb u kritika qawwija. X'kienu r-raġunijiet għal dan? Minn meta Jean Quintin d'Autun ġareg il- "Melitae Insula Descriptio" (Lyon 1536) sa nofs is-Seklu Tmintax, kważi l-awturi kollha li ħargu b'referenzi, min itwal u min iqasar fid-daqs, għal-lingwa mitkellma mill-Maltin – fost dawn inkluži Joahannes Heinrich Major u l-Kanonku Agius de Soldanis – kollha kienu tal-fehma sħiħa li l-Malti huwa mnissel mil-lingwa Punika tal-qedem. Difatti, wieħed mill-kapitoli fl-opra ta' Majus "Linguae Punicae in Hodierna Melitensium superstitis" insibu hekk "Veterum Melitensium lingua eadem quae Punica". (Kapitlu 12) ("L-ilsien li l-Maltin kienu jitkellmu bih fil-qedem huwa l-istess bħal dak tal-Puniċi.") Għalhekk Majus wasal għall-konklużjoni illi l-Malti tal-lum jista' jkollu xi fdalijiet ("rudera") tal-Puniķu qadim. Din il-kitba prezenti, fil-qosor kif inhi, ma tistax titfa' dawl bizzżejjed fuq l-implikazzjonijiet storiċi u kulturali ta' l-opinjoni ta' Majus jew ta' Agius de Soldanis. Li kieku din kienet minnha, huwa kellu bilfors jitlaq mill-ipotesi li bejn iż-żminijiet Puniċi u dawk ta' llum il-popolazzjoni tal-gżejjer Maltin qatt ma nbidlet, iżda għall-kuntrarju kien hemm kontinwitā sħiħa.

Daż-żmien, permezz ta' stħarrig aktar fil-fond u fil-wisa' ta' l-idjomi orjentali u kif dawn ħargu minn xulxin, din il-fehma ta' Majus u Agius de Soldanis giet, aktar u aktar, skartata. Wara l-1770 din il-kwestjoni dwar mnejn tnissel il-Malti saret waħda mill-eqqel argumenti internazzjonali fost id-dilettanti u l-esperi. Il-mixja u l-iżvilupp ta' dawn l-argumenti kienu jinteressaw mhux biss lil dawk li kienu mixħutin għal din ix-xjenza. Wara ffit taż-żmien dawn l-argumenti ntisgu ma' kwestjonijiet ta' identità nazzjonali kif ukoll ma'sens ġdid ta' nazzjonaliżmu. Bħal fil-każ ta' l-Italja taż-żminijiet reċenti, fejn kellek studjuži u artisti bħal Piranesi li kienu jħaddnu t-teorija li l-kultura Rumana kienet imnissla direttament minn dik etruska għall-kuntrarju ta' dak li kien jaħsbu xi wħud li din kienet iddominata minn dik Griega, hekk ukoll għall-għerar generazzjoni ġidha ta' studjuži u letterati Maltin – l-ewwel fosthom Mikiel Anton Vassalli – bħal speċi saret moda komda u flokha li wieħed jishaq li l-għeruq tal-Malti għandhom jinstabu fil-Puniku antik li sa dak iż-żmien kien għadu lsien li għalih kulħadd kien inkileb propju minħabba l-fatt li kien misterjuż. Lejn it-tmiem tas-Seklu Tmintax, il-lingwa Punika kienet għadha ma' għietx iddecifrata kollha kemm hi u kienet għadha oġgett ta' kurżitā kbira fl-Ewropa. Nies li żaru Sqallija u Malta fl-aħħar għexieren tas-Seklu Tmintax bħal Friedrich Muenter, Il-Konti ta' Strolberg, Johann Michael de Borch, C.S. Sonnini, Carlo Gastone Torre de Rezzonico, il-Konti de St Priest jew Richard Cold Hoare ma kienet jehdew qatt li jsemmu, bid-dettalji kollha, il-wirt puniku ta' dan ir-regjun.

Bħala eżempju ta' kemm kien imixerred l-interess dwar dan is-suġġett jixhud l-ghadd ta' kitbiet tal-vjaġġatur svediż Jakob Jonas Bjoernsthal. Matul ix-xitwa ta' l-1770-1771 dan Bjoernsthal kien qed jivvjaġġa fuq mirkeb minn Toulon għal Civitavecchia. Meta huwa ntebaħ li fuq dan il-mirkeb kien hemm nies kemm Maltin kif ukoll Għarab, huwa beda jistħarreg diskorshom u għamel din l-osservazzjoni:

“L-Għarab jirmexxilhom jiftieħmu tajjeb mal-Maltin bla ebda diffikultà. Iżda wieħed ta' min jgħid li l-grammatika ta' l-ilsien Malti m'hijiex l-istess bħal dik ta' l-Għarbi mitkellem fl-Eğġittu jew fl-Asja. Minn dan wieħed jista' jara kemm jitqarraq min ifitħex nisel il-Malti fl-ilsien Puniku. Din it-teorija zoppa kienet ġiet maħluqa minn Johann Heinrich Majus u mill-Kanonku Agius de Soldanis. Hija ħażja ta' l-iskantament li bniedem bħal Agius de Soldanis, li kien ta' nisel Malti, ma kienx jaf x'kien sewwa l-ilsien li bih jitkellem. Fix-

xogħol tiegħu “Della Lingua Punica” huwa jsostni li l-Għarbi m’għandu x’jaqsam xejn mal-Malti. (...) “Hija ħaża stramba li l-Maltin qajla jafu jiktbu u jaqraw il-lingwa li biha jiftieħmu. Dan jista’ jkun ġej mill-fatt illi l-Maltin kollha li huma edukati jużaw it-Taljan.”

Dan l-episodju jirrifletti fl-istess waqt, għad li b’mod negattiv, kemm kienet magħrufa fost l-ghorrief ghall-ħabta tat-tieni nofs tas-Seklu Tmintax l-opra ta’ Agius de Soldanis “Della Lingua Punica”. Difatti din l-opra ta’ de Soldanis kellha sehem kbir biex inkixef il-qerq tal-falsarju ta’ l-Għarbi, il-Malti Abbate Giuseppe Vella (‘Codex Diplomaticus Sicilae sub saracenorum imperio ab DCCCXXVII ad MCXXL nunc primum ex mss. Mauro occidentalis conscriptus cura e studio Aioldi Archiepiscopi Heraclensis’, Palermo, 1788, (traduzzjoni għat-Taljan, Palermo, 1789-1792).

Fl-1786 l-istudjuż Franciż De Guignes ġibed l-attenzjoni dwar kemm it-taparsi Għarbi tad-dokumenti medjevali ta’ Vella kien jixxiebah mal-Malti. De Guignes wasal għal din il-konklużjoni billi rrefera għax-xogħol “Della Lingua Punica” ta’ De Soldanis. Il-kritika ħarxa li kien għamel il-lingwista ‘delettant’ Bjornsthal kontra t-teorija tal-Malti-Puniku ntrefgħet fuq livell xjentifiku oħħla minn lingwista Ĝermaniż li kien ukoll l-arkivista ta’ l-Arciduka ta’ Dresden, fis-Sassonja, u li kien jismu Johann Christoph Adelung. Fix-xogħol li jgħib l-isem “Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe” (Berlin, 1806) (Mitridate jew ix-xjenza ġenerali tal-lingwi mħaddma fuq il-mudell specċjali tal-‘Missierna’) dan Adelung indika l-Għarbi bħala l-baži principali li fuqu għandu jitqies il-Malti. Il-bqija tal-Malti, huwa kompli jgħid, jikkonsisti f’ezemplari ta’ Taljan u Franciż. Jista’ wieħed jaħseb li fil-bidu tas-Seklu Dsatax kienu biss il-Maltin li baqgħu jaħsbu li l-origini tal-Malti tinsab fil-Puniku Qadim. Iżda anke daqstant tard, il-polemika kienet għadha għaddejja ‘l barra minn xtutna. Fl-1809, professur tat-teoloġija u tal-filosofija minn Berlin, li kien jismu Johann Joachim Bellermann, ippubblika t-trattat “Phoeniciae linguae vestigiorum in Melitensi specimen” li baqa’ jxaqleb lejn il-fehma li kien hemm għadd ġmielu ta’ fdal puniku fil-Malti. Bħal Agius de Soldanis qablu, Bellermann isahħħa it-teżi tiegħu billi jxebba mal-Malti tal-lum il-puniku kif ikkwotat mill-awtur Ruman Plawtu fil-kitba tiegħu li ġgib l-isem ta’ “Poenulus”.

Din il-fehma qalgħet l-aħħar daqqa meta fl-1810 Wilhelm Gesenius, studjuż ta' l-Ebrajk u s-Semitku ta' ħjiel ta' kemm kienu dghajfa dawn it-teoriji. Dan Gesenius li kien professur tat-teologija fl-università ta' Halle kien espert mill-iprem ta' l-Ebrajk u tal-fdal mill-Ilsien Puniku li kien instab sa dak iż-żmien. Fl-1810 huwa ppubblika t-trattat tiegħu ‘Versuch über die maltesische Sprach’ (Stħarriga dwar l-Ilsien Malti) li kien immirat biex jehodha kontra dak li kien qal Bellermann fix-xogħol tiegħu. L-ewwel haġa li saħaq dwarha kienet li dwar il-Lingwa Punika ftit li xejn kien magħruf sa dak iż-żmien biex sata' jsir paragun mal-Malti ta' dik l-epoka. U wisq u wisq iż-jed, il-biċċa l-kbira ta' l-istudjuži ta' żmienu ma kellhomx għerf biżżejjed bies setgħu jagħżlu bejn l-Ebrajk u l-Puniku. It-tieninett, huwa silet il-konkluzjoni li qatt ma sata' kien possibbi li l-ilsien li kien mitkellem mill-Maltin qabel il-ħakma ta' l-Għarab fid-disa', l-għaxar u l-ħdax-il seklu baqa' jezisti tul dan iż-żmien kollu. Huwa korrettement intebah bil-qrubija tad-dijalett Għarbi mitkellem fil-Magreb ma' l-ilsien Malti. Kien il-qari ta' l-ewwel ppublikazzjoni dwar id-djaletti Magrebin li wassal lil Gesenius għal dawn il-konkluzjonijiet. Din kienet il-“Grammatica linguae mauro-arabicae” (Vjenna, 1800) maħruġa minn Franz ta' Bombay. Minn dan joħroġ čar li kien minħabba ż-żieda kbira ħafna fl-għarfien tal-lingwistika u l-kultura orjentali, kif ukoll minħabba fl-avvanzi u fl-iżvilupp ta' studji ta' din ix-xorta li kien wasal iż-żmien biex l-Ilsien Malti u l-istorja tiegħu jiġu mifħuma fil-vera perspettiva tagħhom.

Issa kien wasal iż-żmien, anke għal difensur akkanit tal-Malti-Puniku bħalma kien Mikiel Anton Vassalli, li jirrevedi l-fehmiet tiegħu fuq din il-ħaġa. Fl-1828 huwa ppubblika il-“Motti, Aforismi e Proverbi Maltesi” li fih deher li kien skarta l-fehmiet qodma li kellu u beda jsegwi t-teoriji “moderni” ta' Sylvestre de Sacy u Wilhelm Gesenius. Infatti l-lingwista Franciż u studjuż ta' l-ilsna orjentali Sylvestre de Sacy kien segwa għal ħafna snin id-diskussjoni dwar l-għeruq u n-nisel tal-lingwa mitkellma f' Malta. Fil-ħarġa ta' April 1829 tal-famuż ‘Journal de Savans’ dehret reċensjoni awtorevoli dwar ix-xogħol ta' Vassalli “Motti, Aforismi e Proverbi Maltesi” li fiha huwa kien irrikonoxxa l-kisbiet ta' Vassalli fejn għandhom x’jaqsmu l-Ilsien u l-istorja ta' Malta. B'hekk infetaħ kapitlu ġdid għall-ħarfien tal-Malti u l-istudju tiegħu.

Xogħlijiet ikkonsultati:

Adelung, Johann Christoph, "Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fuenfhundert Sprachen und Mundarten" (Berlin, 1806).

Agius de Soldanis, G.P.F; "Della Lingua Punico-Maltese..." (Ruma, 1750).

Agius de Soldanis, G.P.F; "Della Lingua Punica presentemente usata da maltesi ovvero Nuovi Documenti li quali possono servire di lume all'antica lingua etrusca" (Ruma, 1753).

Bellermann, Johann Joachim, "Phoeniciae Linguae vestigiorum in Melitensi Specimen" (Berlin, 1809).

Bjoernsthal, Jacob Jonas, "Briefe auf Reisen durch Frankreich, Italien, die Schweiz, Deutschland, Holland, England und einen Theil der Morgenlaender" (Rostock Leipzig, 1777) Malta: Vol 1.

Cassola, Arnold, "Una edizione diversa della lista di voci maltesi del Seicento di Hieronymus Megiser" in "Incortri Siculo-Maltesi, Atti del II Convegno su Malta-Sicilia" (Malta, 1986).

Cassola, Arnold, "The Biblioteca Vallicelliana, Regole per la Lingua Maltese, The earliest extant grammar and dictionary of the Maltese language" Editjat minn Arnold Cassola. (Malta 1992).

Cowan, William, "An early Maltese World-List" fil- "Journal of Maltese Studies", Nru 2.

Dombay, Francois de, "Grammatica Linguae Mauro-Arabicae juxta Vernaculi usum. Accessit Vocabularium Latino-Mauro-Arabicum" (Vjenna, 1800).

Friggieri, Albert, "Propugnaculum Europae" (The Bulwark of Europe) f 'The Sunday Times (of Malta)' 20 ta' Diċembru 1987, pp 23-26.

Gesenius, Wilhelm, "Versuch über die maltesische Sprache zur Beurteilung der neulich wiederholten Behauptung, dass sie ein Überrest der altpunischen sey, und als Beytrag zur arabischen Dialektologie" (Leipzig, 1810).

Gesenius, Wilhelm, "Scripturae Linguaquae Phoeniciae" (Leipzig, 1837).

"Journal (Le) des Savans" (Pariġi) Awissu 1786, & April 1829.

Kontzi, Reinhold, "Der Beitrag deutscher Gelehrter zur Erforschung des Maltesischen seit Beginn des 17. Jahrhunderts bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts" in "Lingua et Traditio. Festschrift für Helmut Christmann" (Tuebingen, 1994).

Majus, Johann Heinrich, "Specimen Linguae Punicae in Hodieena Melitensium Superstitis" (Marburg, 1718, u anke f Leiden, 1725).

Megiser, Hieronymus, "Propugnaculum Europae. Warhafften eigentliche und aussführliche Beschriebung der viel und weitberühmten Africanischen Insul Malta" (Leipzig, 1606 ukoll fl-1609 fl-1610 u fi Krakovja 1611.)

Megiser, Hieronymus, "Thesaurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue; Ex quadringentic circiter tam veteris, quam novi (vel potius antiquis incogniti) Orbis Notionum Linguis, Dialectis, Idiomatibus & idiotismus constans" (Frankfurt a. M; 1603).

Skippon, Sir Philip, "An account of a Journal" fil- "A collection of Voyages and Travels" (Londra, 1732).

Vassalli, Mikiel Anton, "Mylsen Phoenico-Punicum sive Grammatica Melitensis" (Ruma, 1791).

Vassalli, Mikiel Anton, "Motti, Aforismi e Proverbi Maltesi" (Malta 1828).